

LIBRIS

We know
books

ION RATIU

MOSCOVA

PROVOACĂ LUMEA

CUVÂNT-ÎNAINTE DE
NICOLAE C. RATIU

PREFĂȚĂ LA EDIȚIA ROMÂNĂ DE
DENNIS DELETANT

INTRODUCERE LA EDIȚIA ENGLEZĂ DE
BRIAN CROZIER

TRADUCERE DIN LIMBA ENGLEZĂ DE
RADU BĂRBULESCU

EDIȚIA II REVIZUITĂ ȘI COMPLETATĂ DE
MIHNEA GAFIȚA

EDITURA OMNIUM

BUCUREȘTI • 2024

TABLA DE MATERII

Cuvânt-înainte de Nicolae C. Rațiu / 5

Prefață de Denis Deletant / 11

INTRODUCERE: Un vizionar / 17

PROLOG: Moscova provoacă lumea / 43

PARTEA I — De ce acum? / 59

PARTEA II — De ce comunismul? / 91

Capitolul 1 — Doctrina / 93

Capitolul 2 — Politică și morală / 120

Capitolul 3 — Comunism și existențialism / 123

PARTEA III — De ce comunismul rusesc? / 131

Capitolul 4 — Revoluția victorioasă în Rusia / 135

Capitolul 5 — Consecințe / 170

Capitolul 6 — Relațiile Rusiei comuniste cu lumea din
afară / 222

Capitolul 7 — Cine sunt comuniștii? / 327

PARTEA IV — Adevărata față a comunismului / 361

Capitolul 8 — Exploatarea omului / 363

Capitolul 9 — Egalitatea între toți oamenii / 404

Capitolul 10 — Omul mai bun / 494

PARTEA V — Răspunsul Occidentului / 507

EPILOG: Concluzii / 531

BIBLIOGRAFIE / 563

INDICE / 577

LBRIS

We know
books

**PARTEA I
DE CE ACUM?**

1

Când există nedreptate — reală sau imaginară — și când există o discrepanță evidentă între cum sunt tratați cei mulți și cum cei puțini, își face simțită prezența o inevitabilă tendință de revoltă, laolaltă cu un val de idealism, care pătrund aproape toate straturile sociale. Chiar și rândurile celor privilegiați sunt adesea rupte de aceia dintre apartenenții lor, care sunt gata să-și sacrifice avantajele în folosul binelui comun. Un Prometeu fură focul din ceruri și-l oferă muritorilor, neglijând condamnarea generală a faptelor sale de către cei asemenea lui. Dacă Ra, străvechiul zeu egiptean, le oferă nemurirea numai celor privilegiați, masele îl abandonează. Este găsit un alt zeu, Osiris, care promite o viață ulterioară, numai ca umbre, dar le face *tuturor* această promisiune. Oare astăzi ne aflăm în prezența unui fenomen asemănător? Există, oare, un sentiment de injustiție adânc înrădăcinat în părți mari ale societății noastre?

Nu mai sunt multe de adăugat la tabloul de-acum familiar al unei lumi cuprinse de spasmele unei revoluții de mare amploare, ale cărei ultime efecte sunt greu de prevăzut. Fără îndoială, fiecare generație gândește la fel despre epoca sa. Chiar în timpul abrogării Legii Grânelor — cu destulă justificare — sau în perioada campaniei la nivel național pentru reforma tarifară⁴⁰, dusă de

---

⁴⁰ Halevy, *History of the English People*, 1949-1952.

Joseph Chamberlain — fără nici o justificare —, oamenii s-au considerat martorii unor modificări cruciale, care urmau să afecteze întreaga țară, dacă nu întreaga lume, pentru multe secole de atunci încolo. Germanii, la rândul lor, au privit cu îngrijorare căderea lui Bismarck și aproape au crezut că abordarea crizei marocane⁴¹ avea să schimbe fața lumii. Lipsa noastră de viziune, în încercarea de a înțelege tendințele mondiale, și prejudecățile inerente prin prisma cărora dăm o gravitate lipsită de măsură problemelor ce riscă să ne afecteze reprezintă erori endemice, de care nici un muritor nu poate nici măcar spera să se elibereze de tot.

Și totuși, există dovezi suficiente că schimbările de ordin material și spiritual trăite în aceste două generații din urmă sunt de o asemenea importanță, încât justifică afirmația că trăim în miezul unei revoluții. Comparativ cu secolul XIX și începutul secolului XX, evenimentele pe care le-au precipitat cele două războaie mondiale s-au dovedit, fără îndoială, capitale. Războaiele în sine ar trebui văzute drept simptome, precum și cauze, ale transformării lumii.

Dacă este acceptată această viziune, trebuie acceptată și concluzia că toate schimbările capabile să producă niște războaie de asemenea anvergură sunt semnificative pentru soarta omenirii. Formatorii de opinie politici de toate nuanțele sunt de acord asupra acestui punct.

2

Explicația cea mai comună oferită faptelor care se petrec astăzi este aceea a materialismului istoric: tot ce ține de criză este

---

⁴¹ Sau Criza Tangerului, conflict apărut în anii 1905-1906 între Germania, pe de-o parte, și Franța și Marea Britanie, pe de altă parte, legat de statutul Marocului (*n.ed.rom.*).

văzut prin prisma luptei de clasă și prevede distrugerea sigură a societății capitaliste. Există și alte explicații dogmatice: unele atribuie răul existent diminuării fervorii religioase și a credinței în ființa divină. Altele, tot așa, pretind că umanitatea a avansat de la faza individualistă de dezvoltare, în care fiecare membru al speciei luptă pentru sine într-o competiție crâncenă cu toți ceilalți, la o fază superioară, în care grupul este unitatea efectivă. Lucrarea de față nu-și propune să examineze meritele sau lipsa de merite ale acestor doctrine concurente, ci, mai degrabă, să arate că toate încearcă să rezolve criza. Toate aceste doctrine recunosc existența crizei. Dacă obiectivul nostru este acela de a înțelege de ce este atacată societatea occidentală astăzi și, eventual, de ce, dintre toate soluțiile oferite, comunismul pare cel mai capabil să atragă imaginația celor care se revoltă, mai întâi trebuie să examinăm natura crizei. Cea mai bună metodă este cea istorică.

*

Timpe de mai mult de două secole, până în 1914, Occidentul a trecut printr-o constantă și fără precedent creștere economică. De-a lungul acestei perioade, cunoscută sub denumirea generică de Revoluție Industrială, inovațiile s-au succedat unele altora, productivitatea pe oră de lucru a sporit de zece ori — câteodată chiar și de o sută de ori —, și condițiile de muncă și nivelul de trai au cunoscut o creștere accentuată. „Plăceri care, până mai ieri, le erau rezervate numai regilor au devenit bucurii cotidiene ale clasei muncitoare.”⁴² Totuși, această prosperitate venea cu propriile semnale de alarmă, deoarece, pe măsură ce lumea occidentală acumula din ce în ce mai multă avuție, muncitorii, care constituiau sursa primară a respectivei bunăstări, au ajuns să se vadă pe ei înșiși drept o clasă aparte, exclusă de la consumul

⁴² Bryant, *The English Saga, 1840-1940*, 1940.

bunurilor și comodităților pe care ei înșiși le produceau. Nu conta pentru ei că puteau trăi mai bine din ajutorul de șomaj, decât străbunii lor, care munceau și 10-11 ore pe zi, timp de șase zile pe săptămână.

Această imagine familiară a Revoluției Industriale și a creșterii forței proletariatului are două aspecte importante, relevante pentru problema dinamicii sociale. Acest „proletariat industrial“ cunoștea o continuă creștere numerică. Avea două caracteristici demne de considerat:

- (1) Muncitorii au ajuns să se considere pe ei înșiși exploatați de „superiorii“ lor, care construiseră societatea în așa fel, încât să-și poată păstra privilegiile. Trebuie subliniat că nu toți muncitorii acceptau această atitudine încrâncenată vizavi de societate. Afirmatia este foarte adevărată dacă ne referim la Marea Britanie, mai puțin dacă vorbim de Franța și încă și mai puțin în privința Italiei. Dar întrebarea dacă toți muncitorii sau numai o parte dintre ei se considerau exploatați nu este una fundamentală. Important este faptul că un număr *din ce în ce mai mare* se simțeau deposedați, exploatați și *diferiți* față de angajatorii lor.
- (2) Această nouă clasă arăta o izbitoare tentație de a da vina pentru suferințele sale pe *întregul sistem economic*, mai degrabă decât pe aspecte individuale ale acestuia. Aici trebuie din nou menționat faptul că tradițiile mișcării laburiste britanice diferă mult — deși nu fundamental — de cele ale mișcărilor echivalente din Europa. Geniul practic al britanicilor a făcut ca primele sindicate să se concentreze asupra sarcinii celei mai apropiate și să caute să le amelioreze situația propriilor membri, în loc să schimbe întreaga structură a societății. Pe de altă parte, în Europa, chiar și socialiștii cei mai timpurii, „neștiințifici“, urmași ai lui Saint-Simon și Fourier, au țintit întotdeauna la o

schimbare din temelii a societății. Această atitudine a fost puternic întărită de Marx, Engels și alți socialiști așa-zis „științifici”, în asemenea măsură, încât azi, mișcarea laburistă de la nivel mondial, fie comunistă ori socialistă, fie revoluționară ori fabianistă⁴³, are ca ultim scop modificarea completă a societății capitaliste în toată lumea.

Din aceste caracteristici, putem deduce două lucruri:

- (1) o parte în creștere a societății, chiar dacă trăiește în mijlocul acesteia, nu se mai consideră parte din ea;
- (2) această parte vrea nici mai mult, nici mai puțin decât distrugerea întregii societăți capitaliste.

De unde vin aceste sentimente radicale?

3

Creșterea acestui sentiment de nedreptate a durat aproape două secole. „Cu mai puțin de jumătate de secol în urmă, democrația era privită de mulți cu admirație, drept cea mai bună formă socială pe care a produs-o omenirea până acum.”⁴⁴ Ea proclama libertatea politică și egalitatea și pune la dispoziție mecanismele necesare pentru a asigura guvernarea de către popor. Sublinia în mod deosebit faptul că „democrația bazată pe voința cifrelor se bazează mai mult pe forță”⁴⁵, că „trebuie să fie o guvernare dependentă de schimbul reciproc de idei, de critica reciprocă a ideilor schimbate și de alegerea în comun și de acord a ideii care iese

---

⁴³ Trimitere la Societatea Fabiană, întemeiată la Londra în 1884, al cărei scop era promovarea social-democrației prin pași mărunți, treptați, și nu prin revoluție. Denumirea provine de la numele consulului roman Quintus Fabius Maximus Verrucosus (sec. III î.e.n.), poreclit *Cunctator* („cel care amână”), pentru că tot evita o luptă decisivă cu Hanibal (*n.ed.rom.*).

⁴⁴ Wade, *The Way of the West*, 1946.

⁴⁵ Barker, *Reflections on Government*, 1942.

triumfătoare din procesele dificile de schimb și critică“. Din punct de vedere funcțional, democrația a fost definită drept sistemul care garantează dezvoltarea maximă a personalității individului. „Nu majoritatea, ca majoritate, contează. Ceea ce contează este fiecare ființă umană luată ca atare.“⁴⁶

De când Revoluția Franceză a deschis drumul emancipării politice, lumea occidentală a dezvoltat pentru sine instituțiile necesare pentru a face din această libertate o realitate. Și democrația parlamentară, mai ales cea dezvoltată în lumea anglo-saxonă, este atât de aproape de a realiza libertatea politică ideală, pe cât este omeneste posibil. Individul are o completă libertate de exprimare, în scris ori în vorbire liberă, are libertatea credinței religioase și este educat în spiritul toleranței care cimentează societatea în așa fel, încât membrii ei pot să nu fie de acord unul cu celălalt.

Urmărind acest ideal de libertate, lumea occidentală, și în special țările anglo-saxone, nu au dat suficientă atenție dezvoltării lor economice. Cum această perioadă a coincis cu o dezvoltare economică aparent fără limite, școala de gândire *laissez-faire*, de la Manchester, a căpătat fără dificultăți o dominație asupra adversarilor ei, proclamând că sistemul se auto-reglează și că funcționează perfect, dacă este lăsat în legea lui. Cererea consumatorului — prin intermediul prețurilor — asigură producția numai a bunurilor care sunt dorite, și cererea producătorului — prin salarii — asigură că întreaga forță de muncă disponibilă este absorbită în acele industrii în care este mai mare nevoie de ea.

Concurența fără restricții era considerată un fel de dogmă. Oricine dispunea de un capital cât de mic putea instala câteva războaie de țesut într-un șopron sau într-un hambar părăsit, și găsea o piață doritoare la Manchester. Teoria lui Jean-Baptiste Lamarck și, mai târziu, a lui Charles Darwin, care propovăduia

---

⁴⁶ Barker, *Reflections on Government*, 1942.

supraviețuirea celui mai bine adaptat, au adus vârsta de aur a individualismului. Dar avuția în continuă creștere, într-o economie în continuă expansiune, se acumula de partea celui puternic — sistemul oferea un premiu pentru inițiativă. Muncitorul industrial, mai-nou atras la oraș de mirajul marilor înavuțiri, trăia în condiții îngrozitoare:

„În filaturile de bumbac timpurii, care foloseau la început forța apei și ulterior pe cea a aburului, lucrau în mare parte copii săraci, ucenici din mahalalele orășenești, care le erau dați cu nemiluita proprietarilor de filaturi de către cei care ar fi trebuit să-i protejeze, erau încartiruiți, sau mai degrabă îngrămădiți în ‘cămine de ucenici’, un fel de barăci, și ținuti mai mult sau mai puțin la lucru continuu, până fie mureau, fie ajungeau la o vârstă la care munca lor nu mai aducea profit. Orele de lucru, la o filatură din 1815, erau de la 5 dimineața până la 8 seara, cu o jumătate de oră de pauză pentru micul-dejun și prânz.”⁴⁷

În industria minieră, condițiile erau și mai rele, dacă existau câtuși de puțin:

„Folosirea copiilor de șapte sau de opt ani în minele de cărbuni era cvasi-universală. În unele mine, ei începeau să muncească la vârste și mai fragede — a fost un caz și al unui copil de trei ani. La munci de acest fel, erau folosiți atât băieții, cât și fetele, goi până la brâu, cu lanțuri trecându-le printre picioare. O asemenea muncă, degradantă pentru toți cei ce luau parte la ea, era însoțită adesea de abuzuri și cruzimi revoltătoare...

Locuințele care adăposteau lucrătorii industriali se aflau în proprietatea constructorilor de cocioabe și a dulgherilor locali, care, la fel ca proprietarii de filaturi, căutau un pro-

⁴⁷ Bryant, *The English Saga, 1840-1940*, 1940.

fit maxim printr-o responsabilitate minimă. Erau clădite spate în spate și pe terenurile cele mai ieftine cu puțință, de multe ori în mlaștini. Nu existau ventilație și canalizare. Spațiile dintre case, așa-zise străzi, erau nepavate și adesea paralele cu pâraiele care serveau drept canale de scurgere a excrementelor.⁴⁸

Factorul relevant din acest tablou al mizeriei, bolii și cruzimii nu consta în oribilitatea lui, ci în faptul că oroarea era acceptată drept normalitate. Era o perioadă aspră și plină de cruzime, în care cei slabi erau eliminați. Forța de muncă era considerată o materie primă, la fel cu oricare alta care intra în procesul de fabricație. Cu cât era mai ieftin obținută, cu cât mai viclean era antreprenorul și cu atât mai apreciat era de ceilalți. Exploatarea, așa cum este înțeleasă azi, nu avea loc în tabloul primelor câteva decenii ale lumii bazate pe *laissez-faire*. Așa cum comentează Arthur Bryant,

„O teorie contrară întregului curs al istoriei sociale engleze era folosită astfel atât de membrii guvernului și de industriași, cât și de economiștii din domeniul universitar, spre a justifica practic orice suferință sau lipsă de umanitate. Patronii și angajații trebuie lăsați liberi să încheie orice târg asupra căruia se înțeleg; interferența legislativă nu ar face decât să sporească haosul.“

Dacă această imagine a începuturilor sistemului arată că democrația liberală a fost însoțită de suferințe grele și de nedreptăți economice — acestea din urmă nedeliberate, ci fiindcă erau socotite singurul mod în care putea funcționa sistemul —, stadiile ulterioare de dezvoltare demonstrează o îmbunătățire considerabilă.

⁴⁸ Bryant, *The English Saga, 1840-1940*, 1940.

Odată realizat faptul că era vorba de o suferință nedreaptă, idealștii britanici — de care nu a dus lipsă nici o perioadă — au luptat îndârjit pentru schimbarea stării de lucruri. Patronii, unii din proprie inițiativă, alții sub presiunea forței de muncă sau a guvernului, au cedat teren. Privind înapoi către această perioadă, G.N. Barnes, care a pornit de la un atelier, ajungând la un fotoliu în Cabinet, spunea în 1923: „Am văzut cum libertatea s-a extins inclusiv la clasa în care m-am născut și am fost educat, și pe care m-am străduit s-o servesc. Semnele și cuceririle actuale mi se par indicii ale mai-binelui care va veni.“

La care, Arthur Bryant adăuga:

„Toate acestea erau adevărate. Vârșnicul, privind în urmă către viața sa de lupte și realizări aparent miraculoase, știa cu cât erau mai mari posibilitățile tinerilor muncitori din era cea nouă, față de ale celor din trecut. Dar tinerii, care nu trăiseră niciodată pe de-a întregul furtuna perioadei de *laissez-faire*, înțelegeau doar că se născuseră într-o lume de străzi mohorâte, muncă monotonă, sărăcie lucie și nesiguranță. Ei moșteneau din trecut nu numai școala elementară și secundară, schimbarea condițiilor de lucru și primăriile, ci și o digestie proastă, împrejurări monotone și nesiguranța oferită de un sistem bazat nu numai pe bunăstarea umană, ci și pe profit. O duceau mai bine decât părinții lor, dar nu erau satisfăcuți cu ce le rezervase soarta. Pentru că atât propriile instincte, cât și agitatorii de profesie le spuneau că mai lipsea ceva.“

Ceva mai lipsea, într-adevăr. Ce-i drept, sistemul, temperat de intervenția Statului, eliminase toate cazurile flagrante de cruzime și suferință și acceptase, fie și parțial, responsabilitatea pentru bunăstarea tuturor membrilor societății, dar își păstrase caracteristicile principale. Forța motorie ascunsă privirii de activitățile omenești rămăsese tot profitul, și fructele eforturilor umane

continuau să se acumuleze, într-o măsură mai mare, la proprietarii de capital. Un angajat mai putea fi concediat de către patron, indiferent dacă era un lucrător bun sau nu era. Unitățile industriale tindeau să devină din ce în ce mai mari, și relația dintre muncitor și patron tindea să devină complet impersonală. Munca devenise o povară lipsită de orice interes personal, prin care trebuia să treci cât mai repede. Viața era trăită — dacă și atunci — în perioadele de tihnă. Crizele periodice însoțite de șomaj în proporții de masă făceau ca slujbele să fie nesigure. Aceste situații îi lăseau pe muncitori cu o demnitate scăzută și prea puțin respect față de ei înșiși.

Se prea poate ca tabloul acesta să nu fi fost unul general-valabil, dar importanța lui nu era minoră, chiar dacă se aplica numai unei minorități, pentru că acea minoritate a observat că, *ori de câte ori intervenea Statul, condițiile de muncă și de angajare se îmbunătățeau considerabil*. Ei au început să-și pună speranțele în Stat și într-un sistem nou, care să proclame supremația necontestată a deciziilor acestuia asupra oricăror decizii ale unor persoane particulare.

Trecutul demonstrase că patronii nu reușeau să-și înțeleagă propria funcție socială, iar cei care și-o înțelegeau, totuși, nu reușeau să se ridice la înălțimea ei. Patronului îi reveneau deciziile care erau legate de volumul de muncă necesar și de marjele de profit. Funcția lui socială era extrem de importantă pentru viața întregii comunități; totuși, condițiile cerute pentru a deveni patron — în special inițiativa și capitalul — nu garantau și faptul că el avea să poarte mereu în minte responsabilitatea socială implicită. Această incapacitate a patronatului de a-și onora sarcinile sociale a condus clasa muncitoare, treptat, la concluzia că dușmanul ei principal era capitalul.

4

Nu poate fi repetat îndestul că, în dinamica structurilor sociale, importantă este credința — justificată sau nu — că societatea e nedreaptă. Cei care sunt mobilizați de o credință puternică în acest fapt, acționează. Dacă sunt persecutați, puterea lor de rezistență ajunge la eroism și martiriu.

*

Cele două războaie mondiale au adus atâta mizerie asupra Europei, au redus în așa măsură nivelul de trai, încât mișcarea îndreptată spre schimbarea completă a societății a avut o mare șansă de a se maturiza. Oamenii vor emancipare economică, vor justiție socială. Pentru mulți, acestea sunt niște slogane vagi, simbolice pentru mileniul în curs, dar conducătorii acestei mișcări reformiste sunt perfect conștienți de implicațiile unor asemenea slogane. Ele se referă la *șanse egale pentru fiecare* și la *responsabilitatea comunității față de cei slabi*.

*

Nemulțumiții de azi au de partea lor atât *credința*, cât și *numărul*. Chiar și în Statele Unite, unde prosperitatea este încă în plin avânt, iar nivelul de trai, în continuă creștere, idealistii și înrăiții au descoperit în Henry Wallace un punct de unire al nemulțumirii lor. Iată descrierea făcută de Alistair Cooke participanților la prima convenție a Partidului Progresist, la Philadelphia:

„Ai înainte o mare de fețe înfierbântate și simți valul sincerității lor, mâniaoasa bună-credință a celor tineri la suflet și slabi de minte. Mai mult ca sigur că doar o fracțiune dintre ei sunt comuniști.“

Societatea occidentală dezvăluie un extraordinar paradox. Pe de-o parte, proclamă o concepție idealistă asupra ființei umane. O înzestreață cu un suflet și o proclamă egală, înaintea lui Dumnezeu, cu toate celelalte ființe umane. Profesează o morală a dragostei. Pe de altă parte, s-a cramponat, de-a lungul perioadei de *laissez-faire* de până la 1918, de o doctrină economică strict materialistă, care a făcut posibilă exploatarea omului de către om.

Aceia care denunță nedreptatea sistemului și doresc să-l distrugă îi atribuie doctrina economică perfidiei clasei conducătoare, iar filozofia marxistă a etichetat deja religia drept „opiul popoarelor” — un mijloc de a-i face pe cei călcați în picioare și exploatați să trăiască în așteptarea justiției divine, iar până atunci, să uite și să accepte nedreptatea lumii pământene.

Această analiză este deosebit de vicleană, iar atracția pe care o exercită asupra celor ce cunosc numai mizeria se dovedește foarte puternică. În perspectiva sa reală, însă, explicația sistemului ține strict de istorie. Când Adam Smith a scris renumita sa carte *Wealth of Nations (Avuția națiunilor)*, Revoluția Industrială era deja în plin avânt, deschizând largi perspective de oportunități și dezvoltare economică. Atunci când Ricardo câștiga, în sfârșit, bătălia sa cu Malthus, avuția se revărsa de-a dreptul în Marea Britanie și alte centre ale Europei Occidentale. Capitalismul pornise deja în parcursul său amețitor și expansiv. Mulți ani la rând, el nu s-a lovit de nici un obstacol demn de a fi luat în discuție. Conducătorii de atunci considerau principiile fundamentale de *laissez-faire* drept adevăruri absolute. Cei care erau înclinați spre progres și-au dat și câștigat luptele pentru emancipare politică, dar le lipsea perspectiva istorică, pentru a realiza conjunctura extrem de fericită, care făcea ca sistemul să funcționeze sub aspectul său economic. La mercantilism și la directă conducere de către Stat,

nu se gândea nimeni, cum nu se gândea nici la persecuția religioasă. Când sistemul a început să se fisureze — la sfârșitul secolului XIX și începutul secolului XX —, noii apostoli ai emancipării economice s-au confruntat cu o adevărată inertie a gândirii și sufletului. Sistemul funcționase o perioadă atât de îndelungată și adusese o asemenea prosperitate, încât le venea greu să creadă că periodicitatea crizelor se datora unei contradicții de bază a întregului sistem capitalist, mai degrabă decât unor defecțiuni accidentale, care, odată descoperite, ar fi putut fi ușor corectate. Era și mai greu de crezut că noii profeți erau altceva decât niște utopiști exaltați, oricât de morale și de dorit ar fi putut părea idealurile lor.

Cei care țineau la viitorul patriei lor și la soarta libertăților obținute cu greu se arătau — nu nefiresc — șovăitori în a gândi măcar adoptarea unor doctrine noi, care propovăduiau o schimbare completă a societății. Era de neconceput ca Statul să aibă o influență decisivă în viața comunității și puterea de a dirija resursele economice ale individului, ba chiar și pe individul însuși. Nu ar fi fost aceasta o întoarcere la starea dinainte a societății, care îi recunoștea clasei conducătoare o autoritate absolută — sau la ceva similar cu aceea? Nu era proprietatea privată baza pe care se construiau demnitatea umană și întreaga poziție a individului? Cine-și putea permite să înceapă un experiment care până atunci nu mai fusese încercat nicăieri și din care nu exista nici o posibilitate de întoarcere?

Dar dorința de emancipare economică și de justiție socială a crescut constant. Învățământul gratuit pentru toate categoriile sociale a deschis orizonturi noi pentru cei săraciți. Idealul utopic de ieri a ajuns să fie considerat de mulți o alternativă practică la modul de guvernare conservator. Chiar dacă relativ puțini își dădeau seama, criza începuse. Lumea veche, pe care civilizația occidentală o construise pe baza idealurilor democrației liberale, nu mai răspundea cerințelor crescânde ale maselor. Sistemul ei

economic scotea la iveală erori în așa măsură fundamentale, încât până și cele mai mari realizări din sfera libertăților politice tindeau să fie depreciate, în contextul nedreptăților economice pe care le comitea.

Se auzeau din ce în ce mai puternic voci care protestau, afirmând că măsura libertății fiecărui individ era dată de poziția lui economică în cadrul societății. Cei bogați aveau mult mai ușor acces la justiție, de vreme ce-și puteau permite cheltuiala. Era inutil să se vorbească despre libertate politică, dacă individul nu-și putea hrăni familia și pe el însuși, cu toate că voia să muncească.

În 1876, Anthony Trollope, care se considera liberal, a putut scrie următoarele:

„Un liberal e perfect conștient că *distanțele* [diferențele dintre un om și altul], *sunt de origine divină*. [El este] în egală măsură adversarul oricărei schimbări sociale bruște, în căutarea cutărei fericiri utopice; dar este conștient și de faptul că diferențele acestea devin mai mici pe zi ce trece și privește această diminuare continuă drept o serie de pași către acea eră umanistă la care visează. El dorește chiar să-i ajute pe cei mulți să urce treptele, cu toate că știe foarte bine că, pe măsură ce ei urcă spre el, va trebui să coboare la rândul său, pentru a le veni în întâmpinare. Ceea ce poartă în minte este — nu voi spune egalitatea, *fiindcă este un termen agresiv*, care oferă imaginației oamenilor ideea de comunism, de ruină și democrație nesănătoasă, ci — o tendință spre egalitate.“⁴⁹

După mai bine de șaptezeci de ani, în 1948, nu numai comuniștii și socialiștii, dar chiar și liberalii sunt absolut de acord cu impunerea de îndată a siguranței sociale, ceea ce, în ultimă instanță, este o respingere a sistemului economic de *laissez-faire*. Chiar și

⁴⁹ Trollope, *An Autobiography*, 1929.

dreapta admite necesitatea unui minim control guvernamental. Acest lucru e valabil pentru Tineretul Conservator din Marea Britanie, PRL⁵⁰-ul din Franța și creștin-democrații din Italia. Este o acceptare implicită, din partea *tuturor* celor interesați, a faptului că sistemul creează și perpetuează nedreptăți care se cer corijate. E de neconceput astăzi ca un proprietar de filatură să-și pună muncitorii la lucru 12 ore pe zi, rămânând un membru respectat al societății, chiar dacă a avut succes în afaceri și s-a dus la biserica în fiecare duminică. Dacă nu au dat vreun alt rezultat, ultimii treizeci-și-cinci de ani, cu nesiguranța lor, cu crizele economice și războaiele care au avut loc, măcar au zdruncinat încrederea celor puternici în faptul că, urmărindu-și strict propriile interese, ar urmări în același timp interesele întregii societăți.

6

Din punctul de vedere al lumii anglo-saxone, criza actuală apare ca rezultat al prăbușirii capitalismului de tip *laissez-faire*. Și mai exact, ea pare datorată lipsei de coordonare între producție și consum. Pentru economist, dacă trebuie selectat numai unul dintre factorii negativi ai ansamblului, acela este o proastă împărțire a veniturilor, ce se lasă cu o lăncezire a cererii efective.

Din perspectivă europeană, criza pare a fi mai mult de atât. Analiza economică prin care au fost descoperite defecțiunile sistemului este acceptată, dar e considerată mai degrabă un simptom, decât o cauză a maladii. Capitalismul pare să fi dat greș din punct de vedere ideologic. El a dat în vileag viața probabil prea mult. În condițiile declinului religiei, nu a avut nimic de oferit în

---

⁵⁰ Inițialele organizației politice de dreapta franceze *Parti Républicain de la Liberté* (Partidul Republican al Libertății), înființată în 1945 și absorbită în 1951 de Centrul Național al Independenților și Țăranilor (*n.ed.rom.*).